

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG.

(Befejező közlemény.)

III.

A közgazdasági miniszterium költségvetésének tárgyalása alkalmával a képviselőház hosszan és behatóan foglalkozott a tanulmányunk tárgyává tett kérdéssel. Mondhatnók az összes szónokok válságosnak látták a helyzetet, aggasztóknak a viszonyokat. Az a pessimismus, az a sötétlátás, mely napjainkat jellemzi, vonult végig az egész tárgyaláson.

Csak ennek a pessimistikus gondolkozásmódnak róhatjuk fel, midőn a képviselőházban „hosszantartó, zajos, élénk, általános helyeslés“ kísérte az igazságügyminiszter következő szavait : „Nekem az meggyőződésem, hogy itt e hazában és a mi viszonyaink közt egy erős földbirtokos osztálynak megállapítása és bizonyos történelmi multtal bíró magyar családok fentartása ezen országnak érdekében van.“

Más eszme és gondolkör mondatta Nagy Pállal : „Ha ki azt hiszi, hogy egy vagy más családi név fényéhez van, nem mondom, a hon boldogsága, hanem magának az aristocratiának is virágzása csatolva ; adja be az országgyűlésnek azon családok lajstromát, melyeket e szerint az egész ország aristocratiájából kiemelni s különösen conserválni kell ; hadd tudjuk már egyszer meg, mely nevek azok, melyekben a magyar nemzet dicsőségének palladiuma rejtve van.“

Nagy Pállal szól a nemzet, melynek ereit, izmait az erőnek érzete dagasztja, kebelét az önbizalom lángja heviti ; az igazságügyminiszter urral ért egyet az a nemzet, mely nem bizik magában és erejében és gyámoltalanságában az intézményekben keres védelmet. Ezt a csüggetettséget, ezt a reménytelenséget, bizalomhiányt nem

értjük, fel nem foghatjuk, igen természetesen nem is oszthatjuk. Nemzetünk, a magyar faj jövőjén kétségbe kellene esnünk, ha meg kellene barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy e nemzet jövőjének biztosítása érdekében okvetlenül és feltétlenül szükséges a nagynevű ősök esetleg csak névben azonos ivadékaiknak gyám- és gondnokság alá helyezése. Ha maga a nemzet zöme nem erős és életképes, ez a gyám- és gondnokság alá helyezett néhány nagy ur, őseinek hírével és dicsőségével soha sem fogja megmenteni a nemzetet.

S ha azon áramlat, mely napjaink pessimismusát okozza, egyszer csakugyan érvényre jutna, — mi legalább nem hisszük, ha csak az erőszak, az intézmények annak érvényre jutását elő nem segítik, — ne képzeljük és ne higgyük azt soha, hogy ennek képesek volnának ellentállani és azzal diadalmasan meg is küzdeni a földbirtokos osztálynak gyám- és gondnokság alá helyezett előkelő tagjai. Az áramlat ezeket a törvény védelme daczára bizonyára elseperné. S valóban korunkban és napjainkban, midőn láttunk egykoron fényes trónokat inogni és elenyészni, egy büszke, nagy arisztokracziát legalább a birt hatalomban megsemmisített, nagyon sajátságos gondolkozásmódra mutat, midőn valaki bizodalmit az intézményekre alapítja.

Azon áramlat ellenében, melyre utaltunk volt, mely megtámadja azon alapelveket, melyeken mai társadalmi rendünk nyugszik, továbbá ép a nemzetiség haladása és fejlődése érdekében, mi is okvetlenül szükségesnek tartunk egy erős, hatalmas, képzett, a kor szellemét értő és átérző földbirtokos osztályt. Szükségesnek tartjuk, hogy e földbirtokos osztály élén álljon egy fényes, nagynevű arisztokracia. Azonban nem lelkesedünk az oly arisztokracziáért, mely meg- és fentartását az intézményeknek köszöni, hanem igenis azért, mely fényét, hatalmát, társadalmi magas állását és befolyását önmagának, önerejének, önérdemeinek tulajdoníthatja. Az arisztokracia hivatása és feladata, hogy vezére, példányképe legyen a nemzetnek a jóban és nemesben. Egykoron az vala hivatása és rendeltetése, hogy vezére legyen a nemzetnek a létért folytatott küzdelemben, a harcz mezején. Ez a hivatása és feladata ma sem szűnt meg teljesen. Még jöhetnek idők, midőn a nemzetnek önfentartása érdekében sikra kell szállnia. De ma napság fő hivatása mégis az, hogy példát adjon a nemzetnek a létért való küzdelemben azon a mezőn, azon a téren, melyet a békés harcz mezejének nevezhetünk. Hogy ezt te-

hesse, hogy ennek megfelelhessen, mindenek előtt tetteiért felelősnek is kell lennie. Éreznie és tudnia kell, hogy a békés harc terén: a versenyben mindent nyerhet, de mindent is veszthet.

Ha vajjon ez arisztokraczia csak akkor lesz-e fényes, hogy ha óriás nagy uradalmakat mond a magáénak, ha birtokainak területét ezer és ezer holdakra számítja? vagy fényes marad még akkor is, ha birtokai nem terjednek is mérföldekre? ez természetesen fel-fogás dolga. Mi ugyan azt hisszük, hogy az arisztokraczia fényét és tekintélyét nem fogja csorbitani az, ha meg fog is csorbulni birtokainak száma és területe. Mi abban a meggyőződésben élünk, hogy az arisztokraczia fényét még akkor is megtartja, hogy ha birtokai, számban avagy területben, meg is csökkennek. Megtartja fényét, ha megcsökkent birtokai az európai gazdasági művelés színvonalán állanak és megfelelnek annak, mit az életben mintagazdaságnak nevezünk. Az ily, mai fogalmaink szerint, kis gazdaságokban egyesülhetne azután az értelem fensősége a tőke bőségével. Az ily kis gazdaságokról azután igazán példát vehetnének a közép és kisbirtokosok, miként és hogyan lehet a mezőgazdaságot a virágzás elérhető, legmagasabb fokára emelni, miként lehet kis területen a mezőgazdasági technika szabályai szerint nagy mennyiségeket termelni és a jövedelmet folytonosan gyarapítani.

Az a nagy birtokos uri rend, mely fényét és virágzását a maga erejében, a maga tevékenységében, szellemi magasabb képzettségében keresi, mely élénk részt vesz a nemzet munkásságában, mint vezető és tanácsadó; az ily nagy birtokos uri rend kétségtelenül meg is felel korunk fogalmainak, korunk kívánalmainak. Az ilyen uri rend azonban nem is fogja fel az életet a könnyű végén. Az ily rend nem él egyedül és kizárólag az élet kényelmeinek, magasabb és alacsonyabb vagy igazán hitvány, erkölcstelen élvezetnek. Nem hanyagolja ugyan el az élet magasabb élvezet, örömeit, ezt nem is volna szabad tennie, mert korunk művelődése és haladása sok részben ettől függ; de kivívja elismerésünket valódi tudományos képzettsége, munkássága által nemcsak a mezőgazdasági termelés terén, hanem azért is, mert résztvesz a nemzeti munka minden ágában.

Az uri rendet látjuk fényleni a törvényhozó testületben, a hatóságoknál, még abban a községben is, melynek egykoron földesura volt vagy földesura volna, ha a földesuri rendszer még ma is fennállana. Egyaránt érdeklik őt a nagy és kis ügyek. Példája által ál-

talánossá teszi az érdeklődést. Ott diszlik a hadseregben, versenyre kel saját és az idegen nemzet fiaival. Magának vivja ki az érdemkoszorút, a pályabért. Mint gazda kiválik. Nemcsak kastélyára, a lóidomításra, a kopókra, az állatnevelésre van gondja, hanem a mezőgazdaság minden ága leköti figyelmét, felkölti érdekelttségét. Mint gazda egyszersmind iparos és kereskedő. De nemcsak saját birtokán üzi az ipart, hanem szívesen élére áll iparos és kereskedelmi vállalatoknak. Az ily vállalatokban nemcsak névleges, hanem valódi vezető. A szellemet, mely őt magát lelkesíti : a hazafiasságot, a nemzeti érzületet átviszi a vállalat minden egyes tagjába; vezető egyéniségeibe ép úgy, mint munkásaiba.

Az így alkotott uri rend nem képez kasztot, nem tekinti magát külön magasabb, kiváltságos osztálynak; hanem tekinti annak, a minnek lennie is kell, a nemzet szellemi munkásának a nemzeti foglalkozás és hivatás minden terén. S a dologban a fő az, hogy a nemzet is őket munkásoknak tekinti, kiknek példáját követni, példáján elindulni kell és lehet. Az ily uri rendre nem tekint és nem is tekinthet a nemzet egy osztálya sem ferde szemmel és irigységgel.

Ezen magasabb szelleme, nagyobb képzettsége által uralkodó osztály mellett kívánatos a középbirtokos osztály. Ha már az uri rend nem él a hiúságnak, annál kevésbé található fel ez ebben. Ez birtokának területét nem számítja száz és ezer holdakban; beelégzik sokkal kisebb holdszámmal is. De ennek művelésében versenyre kel a külföld hason birtokainak művelésével. Tanyája, melyben télen-nyáron lakik, ha művészi kivitelre nem versenyez is az uri rend palotáival, ha talán egy egyszerű sárkunyhó is, belsejében és külsejében jelképe az életvidámságnak, az életkedvnek, a tiszta családi és erkölcsi életnek. A sziv-nemesség, a szellemi műveltség ezekben már versenyre kel az uri rend palotáiban található és észlelhető hason tulajdonokkal. A becsvágy sem hiányzik e kunyhóban. A magasabb műveltség és képzettség a becsvágyat okvetlenül felingerlik, felébresztik. A becsvágy ez osztályban más irányokat vesz. Ez osztály tagjai nem vágynak bejutni a törvényhozó terembe, hanem igenis azon termekbe, melyekben az autonomia gyakorolja jogait, melyekben a polgárok ítéletet tartanak polgártársaik szabadsága s élete felett.

A gazdasági életben ma ez osztálynak becsvágya, mint ez

köztudomásu, abban nyilatkozik leginkább, hogy ott, a hol csak lehetséges, terjeszteni igyekszik birtokának térfogatát. E vágyának feláldozza az élet minden kényelmét, de igen gyakran a saját öröklött birtokát is. Mert nagy, kiterjedt birtokot akar; ilyet lát az uri rendnél és vakságában, tudatlanságában azt hiszi, hogy csak ily nagy birtokon lehet megfelelőleg és okszerűleg gazdálkodni. Különben maga is szeretne ur lenni, a mi — már az általános fogalmak szerint — annyit jelent, hogy nem kell dolgozni.

Ha ez osztályban élő tudatlanságot magasabb képzettség váltja fel, becsvágya birtokát érdeklőleg bizonyynyal más irányban fog mutatkozni. Mindenek előtt talán abban, hogy jószágának központján magának kényelmes és kellemes otthont terem. Ez otthont környező birtokot a gazdasági művelésnek lehető legmagasabb fokára hozza. Jövedelmének feleslegét első sorban birtoka javítására, jobb felszerelésére fordítandja. Birtoka tágítására, szaporítására már csak akkor gondol, ha az javításra, felszerelésre már nem igen szorul.

E két magasabb osztályt kiegészíti a kis és apró birtokosok egész serege. Ezek főleg azon mezőgazdasági művelés-ágakat üzik, melyekben a munka, az apróságig menő gondos kezelés gyakorolja a fölényt. Ezen kis és apró birtokos osztályt természetesen egész más szellem uralja, mint most. Gazdasági képzettsége nem áll azon alacsony fokon, melyen ma. A szorgalmat gondossággal párosítja, hogy az a kis jószág, melyet magáénak, melyet sajátjának mondhat, virágos kis kert legyen.

Felesleges még csak mondanunk is, hogy földbirtokviszonyaink még nagyon is messze esnek azon eszménytől, melyet magunknak alkottunk, melyet földbirtokviszonyainkban megvalósítva szeretnénk látni, melyet megvalósítanunk is kell, ha igazán hivei vagyunk a haladásnak és a társadalmi rend mai alap-eszméinek.

Ha a mezőgazdasági válság minket közelebb hoz ez eszményhez, vajjon ez a válság nem képezne-e valódi áldást, valódi haladást? Ha ez a mezőgazdasági válság hazánk terein egészségesebb birtokviszonyokat és ezzel együtt magasabb foku mezőgazdaságot létesítene, nem válnék-e ez javára nemcsak gazdasági haladásunknak, hanem még nemzetiségünknek és kapcsolatban korunk mai eszméinek.

A válság természetesen ellenkező irányban is hathat. Hathat akként, hogy elsöpri az apró kis tulajdonosokat és még nagyobbá teszi a birtoktömörítést, mely gazdasági és társadalmi viszonyaink egyik kiváló nagy baja. S ha ez irányban hatna a válság; akkor már nemcsak gazdasági, hanem valódi társadalmi bajjal, veszélylyel állunk szemben, melynek elhárítására közreműködnie kell társadalomnak és törvényhozásnak egyaránt.

Bajos volna megmondani, hogy e két folyamat közt melyik uralkodik birtokviszonyainkban. — Az egyik egyéni tapasztalata az, hogy a birtokmegosztás felé haladunk, míg a másik az ellenkező áramlatot észleli. A valószínűség az, hogy egyik vidéken birtokmegosztás, más vidékeken pedig birtoktömörítés mutatkozik.

Mit lehetne és mit kellene tennünk az egészségesebb birtokviszonyok létesítésére, avagy a birtoktömörítés súlyos bajának elhárítására? Némelyek intézményeket követelnek; a múlt intézményeit akarnák újra életbe léptetni. Mások a menedéket nem az elavult intézményekben keresik, hanem máris mindenekben előidézni akarják az állami mindenhatóságot, az egyéni akarat teljes megsemmisítését. Az embereket gépekké akarják tenni, melyek a kormányzó akarata szerint mozognak és cselekesznek.

A közgazdasági költségvetés tárgyalása alkalmával a multak intézményei meghagyattak a lomtárba, a hova valók. Csak Schäffle javaslatai lettek, mint üdvhozók emlegetve, melyek különben a kis és középbirtokosok rendszabályozásán alapulnak. E javaslatoknak, magyar szempontból, a legelső hibája az, hogy az a középbirtokos osztály, melyet Schäffle szem előtt tart, nem felel meg a mi mai középbirtokos osztályunknak. Schäffle a parasztbirtokosokra gondol javaslataiban, kik csak századunkban szabadultak a földesuri hatalom és mondhatni napjainkban az állami mindenhatóság és beavatkozás alól. A járszalag nem igen jó mester, nem igen tanít meg önállásra, öncselekvésre. S a német parasztság csakugyan igen sok helyütt éretlennek bizonyította magát a szabadságra, az önrendelkezési jogra. Schäffle tehát a parasztságot az önrendelkezési jogtól meg akarja fosztani. A rendelkezési jogot nem az államhatalomra, hanem a parasztság által alkotott testületre akarja ruházni.

A testület szabályozza és adja is némi részben a hitelt. A tagok csak ettől a testülettől vehetnek bekebelezhető kölcsönöket; a testületnek viszont kötelessége tagjait ily kölcsönökkel el is látni

A személyes hitelt kielégítenék a hitelszövetkezetek, melyek bizonyos mérvig szintén nyerhetnek zálogjogot. A testület állapítja meg a hitel felhasználását, a hitel segítségével foganatosítandó és foganatosítható javításokat. A testületben ki vannak zárva a vételár-hátralékok, némi részben az örökösödési osztályok. Egyébként a birtokforgalom szabad. Csak a testület mégis gondoskodik arról, hogy fentartassanak a helyes birtokarányok.

Különben nem szándékozunk sem a multak intézményeivel, sem a jövő rendszabályozásaival behatóan foglalkozni. Nem akarjuk s nem is szabad az ily nagy horderejű kérdéseket és javaslatokat csak úgy mellékesen eldönteni. Azonban legyen szabad mégis azt az észrevételt tennünk, miszerint bizonyos az, hogy akár a multak szellemét idézzük fel és hívjuk új életre és ennek megfelelőleg eszközöljük a birtokkötöttséget, nem az ösiség értelmében, hanem sokkal hatályosabb módon; akár a jövő: a socialismus ábrándképét, a mindenható államot létesítsük, mindenesetre csak azt eszközöljük, hogy megörökítjük a mai viszonyokat, melyeket pedig elfogulatlan embernek egészségteleneknek, károsaknak kell tartania. Mert továbbá bizonyos az akkor, midőn körülöttünk és kedvünkért a világ kereke meg nem áll, hanem naponta halad és folytonosan halad előre, midőn az emberiség naponta új és új vívmányokat tesz a tudományban, a művelődésben, melyeknek hivatása és feladata az általános és az egyéni haladást eszközölni, mi egy bizonyos ponton meg nem állapodhatunk. Nekünk haladnunk kell. S ha van nép, van nemzet e föld kerekén, melynek anyagilag, erkölcsileg és szellemileg haladnia kell, az bizonyára a magyar. Nekünk haladnunk kell, mert hódítanunk kell. Nem idegen országokat kell hatalmunkba keríteni, hanem a hódítás nagy munkáját bent e hazában kell végeznünk. S végeznünk kell ezt anyagi jólétünk, szellemi magasabb fölényünk által.

Mely különös intézmények kívánatosak arra, hogy a haladás utját és azokat a helyesebb birtokviszonyokat létesítsék, melyeket kívánatosaknak mondtunk? Erre az a válaszunk, hogy ilyen intézményt csak egyet ismerünk és ez a magasabb gazdasági értelem. S ennek elérésére, ennek fokozására nem szabad a nemzetnek, a törvényhozásnak semmi áldozattól visszariadnia.

Az államnak és a társadalomnak egyaránt közreműködnie kell arra, és egyaránt áldoznia kell azért, hogy nálunk terjedjen az álta-

lános és a gazdasági műveltség. Minél magasabb műveltségre teszünk szert, annál egészségesebbekké válnak gazdasági és társadalmi viszonyaink is. — Ezt tartjuk részünkről az első és főkelelőknek.

Minél műveltebb valamely nemzet, annál nagyobbak is észszerű és józan szükségai. És minél nagyobb valamely nemzet józan igényei, annál nagyobb is munkavágya, törekvése, igyekezete, gondossága. A nagyobb igények okvetlenül létesítik a fokozottabb termelést. Ki minden vágyát teljesítve látja, ha magát egy piszkos kunyhóba megvonhatja, ha naponta elfogyaszthat egy darabka zabkenyeret meg néhány burgonyát, és az életnek legnagyobb örömét hiszi élvezhetni, ha jóllakik pálinkával; attól az embertől hiába várjuk azt az örökifejtést, melyet elvárhatunk attól, ki megkívánja a tágas, szellőzött, tiszta szobát és lakást, délben a buzakenyeret, a levest és hust és az adag bort, reggel a tejet, este a szalonnát vagy sajtot és az adag bort, s e testi vágyak mellett még szellemi igényekkel is bír. És ezzel áttérhetünk a mai válsággal szemben teendőkre.

IV.

Laveley Belgium és Holland földbirtok viszonyairól irt a Cobden club által közzétett tanulmányában azon megjegyzést teszi, hogy Gröningen tartomány volt Hollandiában a legjobban művelve már akkor, midőn terményeit még nem vitte valaki Angliába, de még nagy városa sincs.

Hivatkozik erre, midőn megemlítette volt azt, hogy a vidék és nem a város a mezőgazdasági terményeknek legjobb piacza. Termeljenek csak a vidéken sok gabonát, minden faju állatot, tejet, vaját, sajtot, gyümölcsöt, főzeléket és cseréljék ki termékeiket egymás közt és a vidék lakossága megkedveli és hozzá szokik a jobb élethez. A bő termelés alkalmat ad a vidék lakosságának, hogy eltartson egy sereg mesterembert; mert ez kényelmesen akar lakni, csinosan akar bebutorozva lenni, de még hozzá jól is öltözködni. Szükségesnek tartja azonban, hogy azok, kik a földet művelik, a mivelt földnek tulajdonosai is legyenek, és így övék legyen a földnek termése. Ha azonban a föld művelői csak haszonbérlelők, és így a földbirtokban nincs állandó érdekük, akkor bizonyosan vásárt kívánnak, hogy pénzt csinálhassanak.

A mezőgazdasági válság egyik legajánlatosabb elhárítási módja a ma ugynevezett kisbirtokos osztály szaporítása, mely gazdasági terményeinek legnagyobb részét maga a körébe gyűjtött mestereberekkel együtt elfogyasztja, mely tehát nélkülözhetővé teszi a külföldi piacokat és teljesen közönbössé teszi az államok vámpolitikáját.

Ennek a kisbirtokos osztály szaporításának természetes következménye lesz az egyes birtokok területének apadása.

Hogy ez nem kár, erre már Korizmics ur tanított bennünket „Mindjárt a tetületre nézve nagy hiba“ — mond a „Mezei gazdaság könyvé“-ben (VI. k. 10. l.) — „azt hinni, hogy minél nagyobb téren gazdálkodunk, annál nagyobbak kell lenni a haszonnak is. Teljes eredményt ugyan csak kellően felszerelt és berendezett gazdaság nyújthat, miután csak az ilyen képes az előforduló egyes dolgokat idejében végezni — jól és hamar.“

Ugyancsak az idézett munkában említi Korizmics ur a következőket : „Némelyek, azok t. i., kik megértették az időt, hozzáláttak birtokaik azonnali tagosításához, elkülönítéséhez s fölszereléséhez ; mihez — ha a szükséges pénzerőt nem birták — alkalmas kölcsönzéseket tettek, vagy pedig birtokuk részbeni eladása által segítettek magukon. Kik ilyképen cselekedtek és pedig halogatás nélkül, azok aránylag a legjobban jártak, mert időközben bekövetkezett nagy gabonakivitel és magasabb gabonaárak jótéteményeit már élvezhették.“

Az idők jele ma az, hogy nem szűnt meg ugyan a gabonakivitel, sőt még többet is kivihetnénk, csak legyen ; de magas gabonaárakról szó sem lehet. Olcsón és sokat kell termelnünk, ha a termelő államokkal versenyezni akarunk. A földbirtokot fel kell szerezni, és erre pénz kell. A hitelt hallhatjuk emlegetni ; a tőkének nagy befolyását és szükségét a gazdasági helyzet javítására.

A hitelnél nem volna-e sokkal czélszerűbb eszköz a birtok egy részének elidegenítése? A birtokos ekként szert tehet a tőkére, melyre szüksége van, és nem kell aggódnia sem kamat-, sem tőkefizetés miatt. S ha netalán jövedelme valamely évben egy vagy más ok miatt csorbát szenvedne, nem lesznek e jövedelemben oly fogyasztó társai, kik ebből a megapadt jövedelemből ép oly nagy részt követelnek, mint a régebb nagyobb jövedelemből és ezen részüket első sorban követelik. A gazda terhes és nagy gondtól menekül, és

másrészt használt a gazdasági és a társadalmi haladásnak. *Megmaradt birtokát a kor igényeinek megfelelőleg javította; a tulajdonosi birtokrész vagy birtokrészek által szaporította a birtokosok számát, kik e szerzeményüket szintén javították.* Így volna társadalmi és gazdasági haladás hitelezések, kölcsönvételek nélkül.

Sok nagybirtokos tetszését bizonyára nem nyeri meg a pénzszerzésnek sem az egyik, sem a másik módja. Elegendő a tőkéje: gazdasági leltára arra, hogy kisebb területen belterjesen gazdálkodhassék; de kevés a tőkéje arra, hogy a nagy területen gazdálkodjék belterjesen.

Itt nyilik meg a harmadik mód: a *birtok egy részének haszonbérbeadása*. A legjobb haszonbérlő a falusi kisbirtokos. S a nagybirtokos áldásthozólag működhetik ugyanakkor, midőn saját érdekeit óvja. Ez a falusi kisbirtokos fizetheti a legnagyobb haszonbért, mert a haszonbérlet által azon helyzetbe jő, hogy értékesítheti a maga és állatainak munkaerejét. Ez kétség kívül nem ellenkezik a nagybirtokos érdekeivel. — A nagybirtokos hosszabb haszonbér-időt állapíthat meg. Megszabhatja a vetésforgást, megszabhatja a felhasználandó trágya mennyiségét és minőségét. Maga vagy gazdasztisztje által ellenőrizheti a szántást, vetést, boronálást, trágyakészítést. Oktatást adhat az állattartásban, nevelésben. S ha még jobban akarja érdekeit megóvni, azon haszonbérlőjét, ki legjobban és a leggondosabban mívelte a földet, bizonyos díjban is részesítheti.

Kiegészítenők az elmondottakat azzal is, hogy igen helyesen cselekszik a földbirtokos, ha a haszonbérbeadás alkalmával figyelmet fordít arra is, miszerint az illető haszonbérbirtok és a haszonbérlő saját birtoka arányban álljon a haszonbérlő tőkéjével és munkaerejével.

Az előadottakban csakis a tulajdonos érdekeit hangsúlyoztuk. Mit nyerne ezzel a társadalom? mit nyerne ezzel az ország közgazdasága? Először nyernők azt, hogy azon sok tőke, azon sok munkaerő, mely hazánkban haszontalanul elvész, elkallódik, értékesítést és foglalkozást kapna. Mennyi tőke vész el hazánkban haszontalanul és használatlanul a kis és apró birtokosok állataiban! Ki van-e ez állatoknak munkaereje úgy használva, mint ennek lennie kellene. Nem ezernyi és ezernyi, mondhatni milliónyi tőke hagyatik így kellő és megfelelő értékesítés nélkül?

Másod sorban nyernénk kis mintagazdaságokat. Ezek rövid idő alatt átalakítanák, átváltoztatnák az egész határ mezőgazdaságát. A földmives osztály nem nagy és kiterjedt gazdaságra, hanem a maga tőkájének és munkaerejének megfelelő gazdaságra fektetné a súlyt. A tulajdonosok a haszonbérlelőktől elsajátítanák a jobb szántást, vetést, boronálást, a jobb állattartást, a trágyával való bánást. A gazdasági értelmetlenséget felváltaná a gazdasági érettség.

Az efféle kisebb-nagyobb birtok haszonbérbe adásának szokásával együtt fejlődhetnék, véleményünk szerint, a legnagyobb mezőgazdasági reform, mely mezőgazdaságunkat és ezzel együtt társadalmi viszonyainkat teljesen átalakítaná. Ezt a nagy reformot kivált azon nagybirtokosok eszközölhetnék, kiknek birtoka távol esik a falutól. Birtokukat vagy birtokuk egy részét átalakíthatnák kisebb-nagyobb tanyai gazdaságokká, tanyái haszonbér-birtokokká.

Ezt tartjuk mi a legnagyobb és legszükségesebb reformnak. Ha elérhetnők azt, hogy nálunk meghonosodnék a tanyai birtokrendszer a maga igaz és valódi értelmében, akkor bizonyosan igen rövid idő alatt teljesen és igazán átalakítanók társadalmi és birtokviszonyainkat. A tanyai rendszer, ugyyszólva, egybeforrasztaná, egybeolvasztaná a birtokost a birtokkal.

Ha szétmállanának a mi alföldi falvaink és városaink, melyeket különben szintén nagy falvaknak mondhatunk, ezzel csak nagy társadalmi előnyököt érnének el. Velük együtt elenyészne egy rendkívül nagy adag erkölcstelenség, tétlenség, munkakerülés és ami ezekkel jár, indokolatlan fényezés. Falvainkban, városainkban — mint a hir mondja — az erkölcsiség nem áll azon fokon, melyet általában nemcsak fajunk erőteljes szaporodása, de nem korcs elszaporodása, hanem a gazdasági haladás érdekében is megkövetelnünk kell. Azt beszéli a hir, hogy az oly falvakban és városokban, melyekben az erkölcsök sülyedtek, vagy jobban mondva, még fel sem emelkedtek, legrosszabbak is a gazdasági viszonyok, legnagyobb a nyomor és inség. Nem is vagyunk képesek ott igazi erő kifejtést, igazi haladási vágyat gondolni, hol erre benső családi érzet nem ösztönöz.

Ha a hir nem volna is igaz; ha tehát nem is volna igaz az, hogy ezek a falvak, ezek a városok csak megmételtyezik az erkölcsöket, bizonyos az, hogy előmozditják a korcsmai tivornyázásokat, a

haszontalan és felesleges vendégeskedéseket. De ha még ezektől is eltekintünk, bizonyos az, hogy a tanyai gazdálkodás, jobban mondva a tanyai élet, megszüntetné Alföldünk egyik legnagyobb baját: a kettős háztartást. Elejét venné továbbá annak a mindenesetre helytelen és gyakran a családi életet és vagyont megrontó és szétromboló szokásnak, hogy alig cseperedett fel a gazda fia vagy ment férjhez a leánya, az máris nyugalomba vonul és átengedi gazdaságát a fiataloknak.

Számításon kívül nem hagyhatjuk azt a roppant sok munka-, tőke- és erőpazarlást, melyet az a ki- és bejárás a faluból a mezőre és onnan a faluba okoz. Számításon kívül nem hagyhatjuk azt a pazarlást, mely véghez vitetik azzal, hogy — kivált a módosabb parasztnál — a tanyának egész télen át nincs gazdája, és a tanya a gazdát csak munka idején látja.

Meg vagyunk győződve arról, hogy ha a nagy birtok ilyen kisebb-nagyobb tanyai gazdaságokká alakul át, és ha parasztbirtokosaink megismerik azt a különbséget, mely azon tanya gazdasági állapota közt létezik, mely gazdát ismer, és a közt, mely a gazdát csak mint vendéget látja, parasztbirtokosaink követni fogják a jó példát. És ez esetben szólhatunk hazánkban is virágzó, népes mezőkről.

S ebben megoldva látnók a telepítés kérdését is. Hazánk terei és mezői nem napszámos néppel, hanem független állású, korunk gazdasági és szellemi haladásában résztvenni akaró polgárokkal telnének meg.

Azt hiszszük, hogy ez a csere még a nagybirtokos osztálynak se volna ártalmára. Megszabadulnának az önkezelés, az önmivelés gondjaitól és fáradsalmaitól, és a biztos jövedelem élvezetében élhetnének magasabb feladataiknak és hivatásuknak.

V.

A közigazdasági költségvetés tárgyalása alkalmával felemlítették azt a nagy befolyást, azt az áldásos működést, melyet a mostani válság megoldásában a tőke gyakorolhat. A hitelkérdés oly értelmű megoldása, hogy az eleget tegyen a földbirtokhitelnek és másrészt gazdasági hitelnek is, állítottatott fel elérendő czélnek.

A mezőgazdaság megfelelő tőke nélkül bizonyára nem emelkedhetik, nem juthat el a fejlődés ama magas fokára, melyet okvet-

lentül elérnie kell. A helyes és czélszerű mezőgazdaság egyik alapelve is, hogy a tőke és a birtok egymással helyes és megfelelő arányban legyen. Vajjon azonban szükségkép a *kölcsöntőke-e* az, melytől javulást várhatunk? Vajjon nem sokkal helyesebb és czélszerűbb-e az általunk ajánlt eljárás, mely végelemzésben nem egyéb a már meglevő *gazdasági tőkék* hasznosításánál? Miért hagynók tétlen a már meglevő gazdasági tőkét, miért kellene szükségkép a pénztőkét igénybe vennünk, hogy annak segítségével szerezzük meg a máris meglevő, csak értékesítésre váró tőkét.

Különben a *kölcsöntőke* e nagy szüksége ellenében csak azt akarjuk még felemlíteni, hogy mi képzelhetünk magunknak egy oly földbirtok-szervezetet is, mely a földbirtokhitel szükségét vagy teljesen megszünteti, vagy legalább is nagy mérvben leszállítja. Kevésbithetjük a hitelszükséget mindjárt, a mint lemondunk a nagyvadás vágyairól, vagy jobban mondva hóbortjáról. Mondjunk le arról a hibáról, melyet Lavergne nekünk is szemre hány: „Az öreg Európa csaknem összes népei azon tulajdonosok hibájába esnek, kik inkább akarják növelni birtokuk területét, mint gazdasági tőkéjüket. Vágyuk a terjeszkedés, a kikerekítés és hogy más *birtokát megszerezhessék, feláldozzák saját örökségüket.*“

S mi ennek másik következménye, már nem csak az egyént, hanem a gazdaságot, a nemzeti jólétet sujtó hatása, azt Lavergne szintén megmondja. Ennek ítéletére pedig, mint ez köztudomásu, súlyt fektethetünk.

„Midőn vizsgálat alá vesszük az osztrák birodalom kiállítását, mely magában foglalja Lombardiát és Csehországot, a világ e két gazdagabb országát, és a mely egyszersmind magában foglal oly gazdag vidékeket, milyenekkel Magyarország bir, az ember elcsudálkozik azon, hogy még a közepes mezőgazdaság sem tudott magasabb fokra emelkedni. Birtokában van minden éghajlatnak, és ha a mezőgazdaság mindenütt oly virágzó volna, mint két szélső tartományában, *száz millió lakost* volna képes eltartani. De azért még sincs több lakosa, mint Franciaországnak, bár területe nagyobb.“¹⁾

Őszintén megvalljuk, egész határozottan kijelentjük, ha sikerülne a hitelnek azon szervezetet adni, mely a földbirtokhitelnek

¹⁾ L'agriculture et la population Paris, 1865. 70. és 73. l.

is megfelel, a gazdasági hitelt is kielégíti, vagy jobban mondva, ha e hiteleknek kielégítésére a megfelelő olcsó tőkék birtokosainknak rendelkezésére állanának, — ezt nagy csapásnak tekintenők, nagyobbak, mint magát a mezőgazdasági válságot. Mert ha ez sikerülne, nemcsak hogy nem javulnának a gazdaságilag és társadalmilag helytelen birtokviszonyaink, hanem határozottan rosszabbra fordulnának. Bizonyosra vehetnők a már ugyis tulzott birtoktömörítés haladását. Bizonyosra vehetjük azt, hogy az értelmi fejlődésnek igen alacsony fokán álló kisbirtokosaink lassanként eltűnnének. Hazánk egyes vidékein máris uralkodó ir, siciliai, nápolyi viszonyok, vagy magyarul szólva a mezőgazdaságban elfoglalt népesség nyomora és insége általánossá lenne. Igen, még jobban terjednének nálunk a latifundiumok, még számosabbá lenne a napszámos osztály, melynek nincs állandó tanyája, hanem helyről-helyre, vidékről-vidékre vándorol munkát szerezni. Annyi más bajunkat még valódi mezőgazdasági proletariattal tetőzni nincs valami nagy érdekünkben.

Nem sokat törődnénk a hitelszervezettel, jobban mondva a hitelbőséggel, ha hazánkban nagyok volnának a *munkabérek*, ha ezeket pénzben kellene fizetni. Mert ez esetben a munkabérek nagysága akadályozná meg a birtoktömörítést és ezzel kapcsolatos néppusztítást. De így, midőn nálunk a munkabér aránylag csekély, és midőn ez is többnyire terményekben fizettetik, a fejletlen hitelben látjuk azon eszközt, mely a gazdaságok kisebbedését és ezzel kapcsolatban az egészségesebb birtok, és egyszersmind társadalmi és gazdasági viszonyok fejlődését fogja eszközölni.

Midőn ezzel szemben azonban határozottan fejleszteni és kiterjeszteni kívánnók a kisbirtokosok, az apró tulajdonosok hitelügyét; akkor sem a hitelre fektetjük a súlyt, hanem ezt teljesen mellékesnek, egyszerű eszköznek tartjuk a nagyobb cél : a kisbirtokosok értelmi, erkölcsi és gazdasági erejének emelésére. Más szóval nem azért kívánjuk és ajánljuk a hitelszövetkezeteket, hogy a kisbirtokosok hitelt, pénzt kapjanak, hanem azért, hogy azok ép a szövetkezés által magasabb erkölcsi és anyagi erőre tegyenek szert. A cél tehát nem a hitel, ez magában véve nemcsak hogy nem hasznos, hanem káros; hanem a kisbirtokos *osztály anyagi és erkölcsi súlyának emelése*. Ezzel kívánnók főleg elérni és bizonyynyal el is érhetnők a helyesebb, a megfelelőbb birtokviszonyokat. Mert ezeknek maguknak kell erkölcsileg, vagyis értelmességben és vagyonos-

ságban emelkedniök, hogy az átalakítás nagy műve biztosan legyen foganatosítható.

Nem vagyunk tehát barátai az oly szövetkezeteknek, melyek tisztán csak a *hitelről* gondoskodnak; de nem fejlesztik egyszersmind a tagok gazdasági és gazdálkodási értelmét. Mi csak oly szövetkezeteket pártolhatunk, melyek a főszólyt a gazdasági értelem fejlesztésére fektetik és ebben segédnek, eszköznek használják a hitelt.

Mi a magunk részéről csak a szövetkezeteknek egy nemét ismerjük, melyek e kettős feladatnak megfelelnek és ezek a Raiffeisen-féle szövetkezetek. — E szövetkezetek emelik a tagok gazdasági és gazdálkodási értelmét és tehetségét. Ezek a szövetkezetek öntenek erőt, összetartást, egyetértést a kisbirtokos osztályba.

Ha valaki ajánl oly szövetkezeti alakot, mely mind ez eszmét jobban, teljesebben, határozottabban képes foganatosítani; akkor az előtt szívesen meghajlunk, mert a jobb mindenesetre kívánatos. De a mig ennél jobb, ennél czélszerűbb egy oldalról sem ajánlatik; addig csakis e szövetkezeti alakot tarthatjuk az egyedül czélszerűnek, ajánlatosnak és foganatosítandónak.

Azonban — és ezt őszintén sajnáljuk — bizonyos az, hogy nálunk igen bajos, rendkívül bajos e szövetkezeteket meghonosítani. A népben még hiányzik az erre való fogékonyság és érzék. A talaj az ily eszme meghonosítására még nincs eléggé előkészítve. S a közigazgatási miniszter ur különösen ezért érdemel köszönetet és elismerést, midőn azon czélt tűzte ki, hogy birtokába jusson oly népszerű munkának, mely megismertesse a néppel az alapelveket és ezek ismeretében a népben felébressze a szövetkezésre való hajlamot és vágyat.

De okvetlen figyelmet érdemel az a kérdés, hogy vajjon az irodalmi ismertetés és felszólalás fogja-e valaha nálunk életre hívni, működésbe hozni a szövetkezeteket? Azt hisszük nem. Ezek életbeléptetésére tervszerű mozgalom, mondanók izgatás kívántatik. Még sok balfogalmat, álnézetet kell kiirtani, mielőtt csak szó is lehet, nem teljes, hanem csak némi sikerről. Természetes, hogy ha egyszer már legyőzve lettek a kezdet nehézségei és már eléretett valamely eredmény, akkor biztosak lehetünk abban, hogy az eszme hódítani, diadalmaskodni fog.

Ezzel szemben, a midőn bizonyos az, hogy az eszme nálunk pusztá irodalmi működéssel testet soha sem fog nyerni, azon kér-

dés merül fel, mi volna tehát a teendő? Szabadjon ez irányban is igénytelen nézeteinket lehető röviden elmondanunk.

A kormány, nézetünk szerint, csak támogathatja, elősegítheti a szövetkezetek ügyét, a szövetkezetek alapítását; de nem kezdeményezheti, nem vezérelheti a mozgalmat; ez feladata és hivatása körén kívül esik.

Mi azt tartjuk, hogy a kormány egyáltalán nincs hivatva arra, hogy valamely társadalmi mozgalmat kezdeményezzen, a mellett igazgasson, különösen pedig oly mozgalmat, mely mélyen érinti az illetők anyagi viszonyait. Megeshetik, hogy egy vagy más helyütt az intézmény a vezető egyéniségek hibája vagy bűne miatt rossz vagy esetleg vészthozó eredménnyel végződnek, vagy megtörténhetik az, hogy az intézmény nem hozná meg a kellő, a várt sikert, nem valósítaná az ahoz kötött tulzott reményeket. Szabadna és lehetne-e mindezekért a kormányt vagyis az államot felelőssé tenni; az egyének bűneit és hibáit, tulvérmességét a kormánynak róni terhére? — Ha pedig a mozgalomnak élére áll, az ily eseteket ki nem kerülheti.

Ettől eltekintve bizonyos az, hogy csak oly intézmény ver erős gyökeret a társadalomban, hatja át annak minden rétegét, mely magából a társadalomból indul ki, mintegy abból fejlődik. Ebből folyik az, hogy a szövetkezetek életbeléptetése csak is társadalmi, tervszerű mozgalom által történhetik. Csak a társadalom létesítheti és fejlesztheti az intézményt, és teheti nagygyá, erőssé és hatasmassá.

S természetes az, hogy e társadalmi mozgalomnak a műveltebb, magasabb osztályokból kell kiindulnia. A nép maga soha sem fog szövetkezeteket alakítani, ha erre őt az értelmiség reá nem veszi. Így történt ez másutt is; csak is ekként történhetik nálunk is sikeresen.

A mozgalmat megindíthatja az országos gazdasági egyesület. Ebben meg van az értelmi súly, mely az ily mozgalomnak biztossítsa a sikert.

Azonban mégis czélszerűbbnek vélnők, ha a kijelölt cél valóítására, a szövetkezetek megalapítására, életbeléptetésére egy külön, országos egyesület alakulna. Az ily egyület működhetnék és járhatna el tervszerűen, miután előtte csak egy cél lebeg. Érintkezésbe léphetne a már fenálló hitelszövetkezetekkel; érintkezésbe

léphetne a vidéki értelmiséggel; kipuhathatná a helyzetet és viszonyokat. Izgathatna az eszme mellett a fővárosi és vidéki hírlapokban, melyek bizonynyal szívesen adnának helyet közleményeinek. Izgathatna az által is, hogy felolvasásokat rendezne nagyobb vidéki városokban, ép úgy mint kis falvakban.

Az ily egyesület tanulmányozhatná és ott, a hol kivántatik el is hárihatná a szövetkezetek megalakulásának útjában álló akadályokat. Kiterjeszthetné figyelmét a társadalmi és esetleg a törvényes akadályokra, mert bizonyára ilyenek is vanuak.

Azt hiszszük, hogy az ily egyesületnek nem is kellene valamely nagy anyagi eszközök felett rendelkeznie. Posta és nyomtatási és utazási költségei volnának legfelebb. Tanácskozási termet bizonyosan szívesen ad annak akármely fenálló egyesületünk.

A mit azonban főnek tekintünk, az abban van, hogy mi ezt az egyesületet a mi viszonyaink, a mi gondolkozásmódunk mellett csak akkor tekinthetjük életre valónak, a kitűzött cél valósitására képesnek, ha annak hazánk legjelesebbjei állnak élére, ha az egyesület eszméje hazánk vezető egyéniségeinek köréből indul ki. Ha az ily egyesület létesül, akkor, mi legalább azt hiszszük, hogy okvetlenül célzt érünk, és rövid évek alatt hazánk mindenütt be lesz hálózva apró, kis szövetkezetekkel. S pedig nem csak hitelszövetkezetekkel, hanem mindenféle szövetkezetekkel. Bizonyára lesznek akkoron tej szövetkezeteink és rizs termelő szövetkezeteink is, ott a hol a tej gazdaság haszonnal jár és ott, a hol rizst lehet termelni.

VI.

„Mi hasznosabb az embernek és a társadalomnak? a bőség, vagy az inség?”

„Mit! mondják erre, ilyesmit is lehet kérdezni? Vitatta-e valaha, állithatta-e bárki is, hogy az inség alapja az emberi jólétnek?”

Az idézett szavakkal kezdi Bastiat.¹⁾ „A bőség és inség” című kisebb értekezését. A tett kérdésre azt válaszolja, hogy a közvélemény épp a visszautasított tant vallja és megjegyzi, miszerint a közgazdaság tana valóban teljesitené hivatását, ha általánosan elismerést tudna szerezni a tannak, hogy „az emberek gazdagsága voltakép a javak bősége.”

¹⁾ Sophismes é conomiques, összes művei IV. k. 5. l.

S igazolni akárván azon állítását, hogy az emberek az inség tanát hirdetik és vallják, a következőleg folytatja :

„Nem hallhatjuk-e naponta emlegetni: „Az idegen előzőnöl minket terményeivel?“ Tehát félnek a bőségtől.

Saint-Cricq nem emlegette-e a „tultermelést“? Tehát félt a bőségtől.

A munkások nem zuzzák-e szét a gépeket? Tehát megijedtek a tultermeléstől vagyis a bőségtől.

Nem mondta-e Bugeaud ur: „Csak legyen drága a kenyér és gazdag lesz a földmives“. Vagyis miután a kenyér csak akkor drága, mikor annak szűkében vagyunk; bizonyos, hogy Bugeaud ur az inséget magasztalta.

Vajjon Argout ur érveit a cukor ipar ellen nem ép annak termékenységből meritette-e: „A cukorrépának nincsen jövője és művelése nem is fog elterjedni, mert annak departementonként csak néhány hektárt kell szentelni és fedezve leend Franciaország egész fogyasztása?“ Tehát nézete szerint a közjó a terméketlenségben, az inségben, a baj a termékenységben, a bőségben rejlik.

A „Presse“, a „Commerce“ és a napilapok nagy többsége nem tesz-e naponta közzé egy vagy több cikket, melyekkel a kamaráknak, a kormánynak bizonyítgatják, miszerint a leghelyesebb politika: az áruk árának vámok által való emelése? S vajjon a három hatalom nem hódol-e naponta az időszakai sajtó kívánalmainak? Vagy is a vámok bizonyára csak azért emelik az áruk árát, mert kevesbitik a piacon kínált mennyiséget! Tehát a hirlapok, a kamarák, a miniszterium, mindannyiok érvényre emelik az inség elméletét és így igazam volt, midőn azt állítottam, hogy ez az elmélet a legnépszerűbb.“

Bastiat e sorai kétségtelenül illenek a napjainkban uralkodóvá lett felfogásra. Nem állítja, nem is mondja ugyan senki, hogy az inség korát akarja. Ki is merné azt bevallani? Ezt még a hatalmas vaskanczellár sem merné megtenni. A „nemzeti munka“, „a birtokos osztály megmentése“ azon jelszavak, melyek mellett az inség elmélete ujabban becsempésztetett a gyakorlatba és a tudományba.

De igazuk van-e azoknak, kik azt hirdetik, hogy a védvámok, az ország határainak elzárása az idegen áruk, az idegen termények elől védi a nemzeti munkát? Mi azt hisszük, hogy ez a tan téves.

Mi abban a véleményben vagyunk, miszerint a védvámok nemcsak hogy nem védik a nemzeti munkát, hanem ellenkezőleg határozottan apasztják. Világos már ez azon egyszerű igazságból, hogy a termelés és a fogyasztás egymást kölcsönösen feltételezi. A hol nincs termelés, ott nincs is fogyasztás és viszont, a hol nincs fogyasztás ott nincs is termelés.

Az általunk felállított elv helyessége és valódisága teljes világításba áll előttünk, ha pillanatnyilag eltekintünk a valódi élettől vagyis attól, hogy földgömbünkön sok az állam. Ez a körülmény némileg elhomályosítja, mert bonyolultabbá teszi a gazdasági tüneteket, a nemzetek kölcsönös csereviszonyait.

A sok különböző állam helyett gondoljunk csak két államot. Az egyik iparos állam annak minden előnyeivel és hátrányaival; a másik mezőgazdasági állam, melynek természetesen szintén megvannak a maga előnyei és hátrányai. Gondoljuk hozzá azt is, hogy e két állam egymással nincs kereskedelmi összeköttetésben vagy jobban mondva a kereskedelmi összeköttetést védvámok gátolják.

A két állam képe ez. Az iparos államban sűrű a népesség. A föld azonban szűk arra, hogy eltartsa ezt a nagy népességet. A gabona ára nagy és csak némileg szűk esztendőben a szegényebb néposztályt inség és éhség pusztítja.

A mezőgazdasági államban némileg eltérők a viszonyok. Kevés a nép, sok a föld. De a nép csekélységénél, a piacz hiányánál fogva ennek a bőven levő földnek legnagyobb része műveletlen marad.

A nép rendesen nem lát ugyan kenyér szükségét; azonban mégis gyakran történik, hogy míg az ország egyik részében mindenben nagy a bőség, addig a másik részében az éhhalál követeli áldozatait. — Az alsó osztályokhoz tartozó népesség, durva, műveletlen. Nem ismeri az élet kényelmeit. Ronda, piszkos, sárfészkekben lovaival, ökreivel, teheneivel, sertéseivel, tyukjaival stb. egy szobában lakik. Öltözete durva, többnyire piszkos, rongyos is. Még a jobb osztályok is az élet élvezetét abban keresik, a minnek bővében vannak, vagy is csapnak nagy áldomásokat, sokat esznek, isznak. — Habár két képzelt államot állítottunk is egymással szemben, azért azok még se tartoznak egészen a képzeleti országok közé. Megtalálhatjuk ezeket némi más vonásokkal kiegészítve a valódi életben is. Csak keresnünk kell.

Említettük volt, hogy e két állam közt a forgalmat védvámok gátolták. Abban a nagy és hatalmas iparos államban a földesurak voltak a törvényhozó hatalomnak — mondhatni — kizárólagos birtokában. Ezek hangoztatták ugyan az egyéni szabadság nagy elveit; de nem feledkeztek meg saját érdekeikről. És a drágaság — legalább azt hitték — kedvez érdekeiknek, szaporítja jövedelmüket. Ezért akadályozták meg a mezőgazdasági ország termékeinek bevitelét. A viszonyok azonban változtak. Azok a nagy és hatalmas lordok kénytelenek voltak uralmukat a többi osztályokkal megosztani és az áramlatnak martalékul odadobni a védvámokat.

A sorompók megnyiltak. A mezőgazdasági államnak piacza nyílt. Ennek folytán eke alá kerültek a parlagon hagyott mezők; gyarapodott a termelés. Ez maga után vont a közlekedési eszközök javítását, szaporítását. Javitattak az országutak, épültek a vasutak, a csatornák, szabályoztattak a folyók. Ezek eredményezték azt, hogy a világ látott emberek nem akarták többé magukat állataikkal együtt megvonni egy piszkos ronda uduba, nem akartak többé rongyosan, piszkosan és durva öltözetbe járni. Megkivánták a kényelmes lakást, a jobb öltözetet. A mezőgazdasági művelés haladása is megkivánt mindenféle szerszámokat, eszközöket. Szóval a mezőgazdasági államban az új, eddig nem ismert szükségletek egész sorozata keletkezett; s e mellett eltűnt az eshetőség, hogy míg az ország egyik részében az emberek — mint mondani szokták — megfuladtak zsirjukban; addig a másik részében éhen haltak.

Felesleges még csak említenünk is, hogy a mezőgazdasági állam ez emelkedésének hasznát vette az iparos állam is. Hasznát látta abban, hogy eltűnt az inség, a drága kenyér és általában javult a munkás osztály helyzete. Javult pedig nem csak azért, mert olcsóbbá lett a kenyér; hanem javult főleg azért, mert szaporodott a munka alkalom, nagyobbá lett termékeinek piacza. Mert az új viszonyok folytán nemcsak saját hazáját kellett vala iparczikkekkel ellátnia, hanem azt a másik országot is, melytől kenyérét vette. *A nemzeti munka tehát emelkedett, mert gyarapodott fogyasztó közönsége.*

S vesztettek-e e viszonyok folytán a földbirtokosok? Igen, egy időre leszállott jövedelmük. E jövedelem apadás mindaddig tartott és tarthatott, míg gazdaságukat az új viszonyoknak megfelelőleg át nem alakították. Nagybritanniában a mezőgazdasági technika

és ezzel kapcsolatban a birtokok jövedelmének emelkedése azóta érte el a legnagyobb haladást, mióta szabaddá tette partjait; védvámokkal nem gátolta a gabona bevitelét.

Az iparos államban azonban ismét a tulsulyra vergődtek a földbirtokosok. Ezek megijedtek jövedelmüknek, bizonytalanságuk miatt csak átmeneti csökkenésétől és mivel ők voltak a törvényhozó hatalom urai, a lerombolt vámsorompók helyett, újakat emeltek. Az iparos és munkás népeket azzal biztatták, hogy a vámsorompók által megdrágul ugyan a kenyér és a hus; de emelkedik majd a földbirtokos osztály vásárlási képessége és így közvetlen még is csak az iparos és munkás osztály fog nyerni.

A mezőgazdasági állam a vámsorompókat azzal viszonzta, hogy még súlyosabb vámokat szabott az iparcikkekre. A vámharcot első sorban az iparos állam érezte meg. A mezőgazdasági állam jövedelmének apadása folytán, apadt annak vásárló képessége is. E vásárlási képesség apadása maga után vonta azt, hogy az iparos állam kénytelen volt iparos termelését korlátozni. Ennek folytán leszállt a munkás osztályok keresete. A leszállt munkabér előmozdította a mezőgazdasági országba való kivándorlást annál is inkább, mert a mezőgazdasági állam főtörekvését oda irányozta, hogy a haladás által már is létesített ipart még jobban, még inkább fejlessze. Törekedett erre már azon érdekekben is, hogy nyers terményeinek otthon szerezzen fogyasztókat.

A mezőgazdasági állam jövedelme is, — mint ez természetes — érzékenyen szenvedett e harc alatt. Sok már is eke alá került földbirtok ismét legelővé lett átalakítva; sok oly földbirtokon, melyen már a váltógazdaság volt szokásos, ismét szokásba jött a három nyomásos rendszer. A mezőgazdasági nép azonban nem látott szükségét kenyérben, csak egy és más már megszokott kényelmi és fényüzési cikkről mondott le; míg az iparos államban mind nagyobbá és érezhetőbbé lett a nyomor és inség. A végeredmény az volt, hogy míg az a mezőgazdasági állam a természetes és a bevándorlás által eszközölt népszaporodás által csak hamar visszanyerte a veszített tért; az iparos állam mindinkább süllyedt.

A védvámok, a termelés és fogyasztás kölcsönös megakadályozása által a nemzetek csak vesztenek. Bizonyos az is, hogy e kölcsönös harcban az iparos államok huzzák a rövidebbet, azok fizetik meg annak árát. Az emberek nehezen tűrik, midőn korlátozniok

kell a megszokott életmódot, korlátozniok kell a megszokott lakást és ételmi szereket; de könnyebben elviselik a korlátozásokat az iparos cikkekben.

Ki megszokta a tágas, jól szellőzött szobában való lakást, bizonyosan fájdalmat érez, ha erről le kell mondania és most meg kell vonulnia valamely setét nem is szobában, hanem oduban. Kétségtelenül fájdalmas érzet fogja el annak kebelét, ki megszokta volt azt, hogy napjában kétszer ebédre és vacsorára egyen húsételt, de a ki most változott viszonyok kényszere alatt már csak egyszer napjában élvezhet huseledelt. Még természetesen nagyobb lesz annak keserve, ki megszokta volt általában a naponként való huseledelt és most arra szorul, hogy megolvassa a fazékba rakható burgonyát, mert erre is csak szűken telik. Azt hisszük azonban, miszerint az esetek nagy többségében az emberek könnyü lélekkel és szívvvel viselik el, hogy ha a helyett hogy, mint eddig, minden évben, ezután csak minden másod vagy talán csak minden harmad, negyed évben vesznek új téli kabátot. Sok és számos azon iparos termék, melyről az emberek igen könnyen lemondanak a nélkül, hogy ez a lemondás nekik valamely nagy fejtörésükbe kerülne vagy nekik valamely különös szívfájdalmat okozna, keblükbe elégedetlenséget ébresztene.

S az iparos állam mezőgazdaságára nem közönyös az, hogy vajjon a munkás osztály a fazékba beszámolt burgonyával él-e? vagy ennek módjában van, kenyeret, húst, tejet, bort, pálinkát stb. is fogyasztani? Az iparos állam mezőgazdasága veszthet a buza árban, de nyer azon termények árában, melyeknek előállítására ép az emelkedett fogyasztási képesség buzdítja.

A munkás osztályok helyzete, jóléte ép korunkban — mely a jogegyenlőséget irta zászlajára, és a mely oly sokat áldoz a népnevelésre, a nép szellemi erejének emelésére, — nem közönyös. A burgonyával, a zabkenyérrel beelégszik a teljesen műveletlen, bárdolatlan ember; de bizonyos nem az, ki a jobb életetés életmódot megismerni tanulta. S különösen nem az, ki annak már is élvezetébe volt.

S a kenyér, az ételmi cikkek megdrágításával különösen veszélyes játékot űz Németország, mely így több tápot ad ép azon elemeknek, melyek ugy is elégedetlenek társadalmunk mai rendével, melyek hatalmasan ostromolják az egyéni tulajdont az azzal kapcsolatos hatalommal együtt.

Bastiatra való kivatkozás nem igen egyezik napjaink felfogá-

sával, mely az embereket törvényekkel és intézményekkel akarja boldoggá tenni, mely az állami mindenhatóságban keres orvoslást minden gazdasági, minden társadalmi baj ellen. Azonban még sem állhatjuk meg, hogy olvasóinkat ne figyelmeztessük Bastiat következő szavaira, melyről azonban úgy látszik, még honfiai sem akarnak tudni.

„Igen is, hangosan mondom, a földtulajdonosok, e tulajdonosok par excellence, azok, kik megingatták a tulajdon elvét, miután ezek vették igénybe a *törvényt* a végből, hogy mesterkélrt értéket szerezzenek birtokaiknak és terményeiknek. A tőkésék azok, ki életet adtak az elvnek, hogy a vagyonok *a törvény által* nivelliroztságának. A védelem (protectionisme) volt előhírnöke a *communiszmusnak*; többet mondok, ez volt ennek első hirdetője. Mert, mit kérnek ma a szenvedő osztályok? Nem kérnek mást, mint a mit az előtt kértek és megkaptak volt a tőkésék és a földtulajdonosok. Kérik a *törvény közbenjárását* a vagyonok mérlegelésére, egyenlővé tételére. A mi ott a vámok által történt, azt más intézmények által akarják elérni; az elv azonban ugyanaz marad: *törvényesen* elvenni valamit az egyiktől és odaadni azt a másiknak; és bizonyára, miután ti tulajdonosok és tőkésék vagytok azok, kik helyet adtatok e szomorú elvnek, ne rivaljatok azon szerencsétlenebbekre, kik annak jótéteményét töletek követelik. Nekik legalább azokra oly jogczimük van, mellyel ti nem birtatok.“

Bastiat figyelmeztet arra, hogy nem a tulajdon, mint ilyen okozza az emberek szenvedését, az alsóbb osztályok nyomorát és inségét, hanem az azzal való visszaélés. Helytelenül cselekesznek azok, kik a tulajdont támadják meg, a helyett hogy ostromolnák az azzal elkövetett visszaélést. Mi azt hiszszük, hogy nemcsak fonák és helytelen politika, mely privilegiumokat osztogat az egyik osztálynak a másik osztály rovására, hanem vészes is.

Bizonyos az, hogy az élelmi szerek mesterséges drágítása a nagyobb birtokos osztály érdekében — mert csak erről lehet szó, mert csak ennek van piacra kerülő feleslege — a munkás osztályok rovására nem járhat üdvös eredménnyel; még élesebbé teendi azon társadalmi ellentéteket, melyek alatt ép Németország szenved. Minket valóban igen keveset érdekelne Németország sorsa, ha mi

¹⁾ Propriété et loi, összesen m. IV. k. 295. l.

nem esnének oly közel ez államhoz és ha nem élnők a villamosság és gőz korát, a melybe a helyes és helytelen eszme könnyen elterjed, könnyen talál hívőkre és pártolókra.

Részünkről nem csak gazdasági, hanem valódi társadalmi bajnak tekintjük e kölcsönös védekezéseket. Sajnos! hogy nekünk is hódolnunk kell majd ez áramlatnak; mi is kénytelenek leszünk a védelem terére lépni és akaratlanul is követnünk kell az inség politikáját. Az ár ellen nem uszhatunk. A rossz, helytelen és káros politika következményei alól magunkat ki nem vonhatjuk. Mindön minden állam védekezik, elzárja a határait, mi nem hagyhatjuk nyitva határunkat. Nem szabad megengednünk azt, hogy a verseny államok nálunk lépjenek sorompóba.

Érdekeinknek bizonyára az felelne meg, ha az Egyesült Államok és Oroszország lemondának az ipar védelméről. Ha ez államok felhagynának fonák védvámjaikkal, akkor bizonyára elérnők azt, hogy az iparos államok szintén lemondának a nyers terményekre rovott védvámokról; elérnők azt, hogy csakis a versenyvel volna dolgunk és csak is ezzel kellene megküzdenünk, de nem egyszersmind nemzeti féltékenységgel és hiu védekezésekkel. Mert bizonyos végre az is, hogy ha az iparos államok fogyasztási képessége nem fog tetemesen hanyatlani, avagy az iparos államok mezőgazdasági termelő ereje nem fog nagy mérvben emelkedni, a nyers terményekre kivetett vámokat többnyire a fogyasztó állam fizeti meg. A mi helyzetünk csak annyiban válik rosszabbá, a mennyiben mi megfizetjük az iparos czikkeek vámjait és ez által kétségtelenül apad fogyasztási képességünk.

Miután azonban nem remélhetjük és nem várhatjuk azt, hogy az Egyesült-Államok és Oroszország felhagyjanak védelmi politikájukkal; de teljesen kizártnak tekinthetjük, hogy az európai nyugoti államok nekünk kedvezményeket adjanak, kérdés gyanánt marad: mi volna tehát e viszonyokkal szemben a teendők?

Bizonyos az, hogy minden törekvésünket a belfogyasztás emelésére kell fordítanunk. Hazánkban kell nyers terményeinknek minél nagyobb és kiterjedtebb piacot szereznünk. A legkedvezőbb és legelőnyösebb termelés, legyen az nyers avagy iparos-termelés, mindig az marad, mely piacát, fogyasztóit a belföldön találja meg. És tények igazolják nálunk is, hogy a belföldi piac sokkal fontosabb a külföldinél. Hazánk nyers terményeinek tulnyomó része

most is nálunk fogyasztatik el, és e hazai fogyasztás jobban mozdítja elő nemcsak a gabonatermelést, hanem az állattenyésztést is a külföldinél.

Sajnos, hogy részletesen nem ismerjük hazánk termelését és fogyasztását. Csakis a főváros fogyasztását állatokban ismerjük némileg. Az e fogyasztásra vonatkozó adat igazolja egyrészt azt, hogy fővárosunk fogyasztása állatokban folytonosan emelkedik és másrészt azt, hogy e folytonosan emelkedő fogyasztás állatokban — mondhatni — felér az egész kivitellel. Az alábbiakban közöljük a vonatkozó adatokat.

Budapest fogyasztása :

	1880.	1881.	1882.	1883.
	d a r a b			
Vágó marha	60,619	58,906	61,148	63,656
Borju	73,424	70,065	77,743	80,623
Birka	35,552	29,903	29,147	25,558
Bárány és malacz	48,433	49,134	45,204	51,252
Süldő	4,126	4,612	5,103	5,690
Sertés	109,527	124,255	127,285	145,491
Pulyka, lud	563,390	581,128	611,053	628,896
Kacsa, kappan	338,511	474,686	331,856	387,387
Csirke, galamb	1.939,019	2.174,515	2.163,596	2.453,175

Kiviteli többlet állatokban :

	1882.	1883.
Ökör drb	67,581	58,573
Bika „	279	218
Fiatall marha „	183	167
Juh és kecske „	206,943	124,648
Sertés „	512,362	302,909
Szárnyas } „	1.108,987	471,241
	mm. 23,051	37,509.

E kivitel ellenében azonban volt behozatali többletünk:

	1882.	1883.
Tehén drb	2,160	1,415
Borju „	2,626	5,927.

A belfogyasztás emelését kell eszközölnünk. A közvélemény azt tartja, hogy ezt akként tehetjük, ha emeljük az ipart. S közel fekszik tehát a gondolat, hogy az ipar emelése érdekében állítsunk sorompókat hazánk és Ausztria közt. S hallhatjuk is hangsúlyoztatni, miszerint közgazdasági bajainkon csak úgy segíthetünk, ha hazánk külön vámterületet alkot.

Nem szándékozunk a külön vámterület kérdésével behatóbban foglalkozni. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy mi nem vagyunk ugyan ellenei az iparosság fejlődésének, hanem nem ebben látjuk a fogyasztás emelését, szaporodását.

A fogyasztás szaporítását mi az által hiszszük elérhetőnek, ha helyesebbé, megfelelőbbé válnak birtokviszonyaink. Ha szaporodik nálunk nemcsak számban, hanem értelemben és műveltségben is a földbirtokos osztály, gyarapodni fog a fogyasztás is. S a számban és értelemben szaporodott birtokos osztály okvetlenül teremt maga körül iparos népességet is. S ez iparos, kézműves népességnek okvetlenül nagyobb a bece annál a munkás népességnél, mely a nagyipar, a gyárak körül keletkezik. A társadalomnak sokkal több érdeke van az önálló és független egyének szaporításában, semmint a függő, a máról holnapra élősködő egyének gyarapításában.

Részünkről tehát első sorban a földbirtokos osztály szaporítására fektetjük a súlyt. Mi első sorban a vidéket akarnók népességgel megtelve látni, azután szaporodhatnak, emelkedhetnek, gyarapodhatnak a városok. Első sorban az iparnak kell fogyasztókat szerezniük.

S mi tartunk attól, hogy ha hazánk külön vámterületté alakul, ha elvesztjük nyers terményeink kétségtelenül csekély feleslegének biztos piacát: Ausztriát; akkor nálunk a birtokárok okvetlenül hanyatlani fognak, és a hanyatlott birtokárok és megapadt birtokjövendelmek még inkább előmozdítandják a birtoktömörítést, melynek nyüge alatt már ugyis eleget szenvedünk.

Mivel mi abban a véleményben vagyunk, hogy a külön vámterület és ezzel kapcsolatos védvámok csakis a gyári ipart fognák előmozdítani, csakis egy tengődő munkás osztályt fognának terem-

teni és még inkább apasztani a vidék népességét, ép azért nem vagyunk barátai a külön vámterületnek és az iparos védvámoknak, és mindezekre csak akkor tudnók magunkat elhatározni, ha Ausztriával méltányos egyességre nem léphetnénk.

Ne erőszakoljuk az egészségtelen társadalmi viszonyokat, hanem inkább oda fordítsuk minden törekvésünket, hogy nálunk egészséges, életerős társadalmi viszonyok fejlődjenek. Ne a városok népének szaporításán törjük fejünket és eszünket, hanem arra nézünk, miként lehetne hazánk néptelen vidékeit, rengeteg pusztáit egy életerős, életképes birtokos- és szükség esetén haszonbérlosztálylyal benépesíteni. Ezt mi sokkal szükségesebbnek, sokkal hasznosabbnak és üdvösebbnek tartjuk az ipar emelésénél, melylyel nálunk oly sokat foglalkoznak, mely azonban magától és minden védvám nélkül, minden különös kedvezmény és áldozat nélkül is létesülni fog, csak kedvezzenek annak a társadalmi és gazdasági viszonyok.

PÓLYA JAKAB.